

Ѓерѓ Конрад
ЗАМИНУВАЊЕ И ВРАЌАЊЕ

Културна установа
Б Л Е С О К

ЕДИЦИЈА

с.р.

СОВРЕМЕН
Р О М А Н

своерачно

Copyright © Ѓерѓ Конрад и Културна установа „Блесок“, 2013.
Сите права се задржани.

Ниеден дел од оваа публикација не смее да биде репродуциран на кој било начин
без претходна писмена согласност на издавачот.

Наслов на оригиналот: Elutazás és hazatérés, Noran, 2004.
Copyright © Konrád György, 2004.

Со поддршка на

Култура

Овој проект е финансиран со поддршка на
Европската комисија. Оваа публикација ги
одразува единствено мислењата на авторот/
авторката, а Комисијата нема да се смета за

одговорна за каква било употреба на информациите кои се содржани во неа.

Министерството за култура на Република Македонија

CIP – Каталогизација во публикација
Национална и универзитетска библиотека „Св. Климент Охридски“, Скопје
821.511.141-94

КОНРАД, Ѓерѓ

Заминување и враќање / Ѓерѓ Конрад ; превод од унгарски Анамарија Цинеге-Панзова и
Златко Панзов. - Скопје : Блесок, 2013. - 160 стр. ; 21 см. (едиција **с.р.** ; кн. 27)

Превод на делото: Elutazás és hazatérés / Konrád György.
– Белешка за авторот: стр. 155

ISBN 978-9989-59-501-1

I. Konrád, György види Конрад, Ѓерѓ

COBISS.MK-ID 93151242

Ѓерѓ Конрад

ЗАМИНУВАЊЕ И ВРАЌАЊЕ

– автобиографски роман –

Превод од унгарски:

Анамарија Цинеге-Панзова и Златко Панзов

Културна установа

Б Л Е С О К

2013

Во февруари 1945 година седевме на дрвена клупа во сточниот вагон. Не можев да се тргнам од отворената врата низ која фучеше ветерот од завеаната рамница. Сакав од Будимпешта да се вратам дома, повеќе не сакав да бидам гостин, затоа и тргнавме на ова седумдневно патување за Береќоујфалу, од каде ни ги одведеа родителите, и од каде успеавме, ден пред депортацијата, да замине. Да останевме само уште еден ден, ќе се најдевме во Аушвиц. Мојата четиринаесетгодишна сестра можеби би преживеала. Јас имав единаесет години, докторот Менгеле сите мои школски другари ги пратил во гасна комора.

За родителите не знаевме ништо; веќе се простив и од онаа слика дека влегувајќи од скалите до претсобјето и зачекорувајќи во дневната соба со светлосини сидови, ќе затечам сè онака како што беше. Сè уште не знаев, само чувствував дека таму нема ништо да најдам. Ама кога ќе ги затворев очите, повторував стари, врежани линии на движење: од станот слегувам долу во дуќанот на татко ми, влегувам одзади преку жолто бојадисаната железна врата, татко ми стои спроти мене покрај печката, ги трие рацете, се смешка, разговара; со своите сини очи, доверливо и палаво, го бара погледот на соговорникот; како да прашува: се

разбираме, нели? По ручекот, на терасата, се испружува на лежалката, запалува еден Мемфис во позлатено чибуче, ги прелистува весниците и задремува.

*

Откога знам за себе, потајно претпоставував дека луѓето кои ме опкружуваат се многу детинести. Колку беа моите родители детинести, сфатив прислушувајќи ги нивните меѓусебни подбучнувања во семејната постела, кога мислеа оти ние не ги слушаме. Беа исти како нас, како мојата сестра Ева и како мене.

Од својата петта година знаев дека ако победи Хитлер, ќе ме убијат. Кога едно претпладне седнав во скутот на мајка ми и кога ја прашав кој е тој Хитлер и зошто толку лошо зборува за Евреите, ми одговори оти и самата не знае што да мисли, можеби е луд, можеби зол. Овој човек вели дека Евреите треба да исчезнат. Но, зошто би морале да исчезнеме од сопствените куќи, а ако сепак треба, тогаш каде? Зарем само поради тоа што овој Хитлер, кој мојата гувернанта со толку восхит го слуша, измислува вакви глупости да нè нема од тука каде што сме?

И, зошто тој толку ѝ се допаѓа на Хилда? И, како е можно на Хилда да ѝ се допаѓа тоа да ме нема, а секое утро љубезно ме бања, игра со мене, ме милува и гали, понекогаш и самата скришум влегува во кадата со мене? Како е можно Хилда, која е толку добра со мене – да ми посакува нешто лошо? Оваа Хилда, покрај тоа што е убава, очигледно е глупава. Многу рано решив оти сè што ме загрозува е глупост, со оглед на тоа дека јас никому не сум му закана. Не бев подготвен да го сметам за паметно она што е лошо за мене.

Од своите први спомени се чувствувам ист; не беше поразлично и подетинесто тоа дете кое на пет години, на

велосипед, смело одеше на мостот над Береќо од каде што ја набљудуваше реката – таа, преку лето е широка сè на сè десетина метри и целосно жолтеникава од глина, кривулка по нискиот, тревен, плавен терен, преправајќи се го покажува своето кротко лице, а всушност е преполна со опасни витли. Напролет од тој мост гледав како се излева надојдената река, како ги носи со себе куќите, како ги урива големите стебла, како ги ниша надуените мрши, како се прелева преку внатрешниот насип; па луѓето меѓу куќите се движат со чамци, бидејќи улиците покрај брегот се наоѓаат под вода.

Чувствувајќи оти ништо не е сосема сигурно, дека во сè се крие некаква опасност. Во Куцата кула воздухот беше студен и бајат, во неа шушкајќи летаа лилјаци, се плашев од стаорци. Некогаш била под опсада на Турците, па ја освоиле; див предел, низ оваа рамница секогаш проаѓале некакви војски, отсекогаш низ неа поминувале разбојници, одметници, ајдуци и пандури, а селаните одвреме-навреме мораа да се кријат во мочуриштето.

Во моите сеќавања од детството, разговорите беа бавни, опширни и многу срдечни. Не се брзаше со изјавите, ниту од другата страна се очекуваше некакво брзање. Тука попладне говедарите, дотерувајќи ја стоката од паша, громогласно маваа со камшиците само да се знае дека сега тие поминуваат низ селото. Се пренесуваа приказни за бихарските убијци, а на селските игранки, во сабота навечер, не ретко се случуваше момче што ќе покани девојка да добие нож во ребрата.

*

Со долга коса, на страните со локни, во куси панталони со прерамки, влегувајќи во дневната соба во која мебелот беше сино бојосан, и масата беше прекриена со син чаршаф, од тука се отвораше вратата на терасата осветлена од сонцето;

на масата веќе ме чекаше шолја какао и пита со урда. Сите ми угодуваа, тој ден веќе многумина работеле подготвувајќи го за мене токму ваквото влегување во дневната соба, бидејќи дотогаш железната печка во бањата и керамичката печка во дневната соба веќе беа загреани и чистењето веќе одамна беше завршено, од кујната допираа привлечни звуци од подготвувањето на ручекот.

Наслушнувам: можеби веќе е тука господинот Тот, ситниот човек што ни носи биволско млеко и путер – неговите биволици се гледаат од прозорецот на возот кога патуваме за Варад, се валкаат во голема бара, лете од водата им сиркаа само главите. Господинот Тот во растот е едвај повисок од мене, а со своите ситни раце многу грациозно го одвиткува опшиеното марамче во кое ги чува парите и во кое го спушта месечниот аванс, во замена ќе ни носи млеко, урда, павлака; и сè ќе биде толку побело, колку што му се бивоците поцрни.

Сакав да бидам многу силен човек. Со многу надеж ги допирав мускулите на нашиот кочијаш, беа полни и тврди, посакував да имам баш такви, на сонце изгорени, набиени бицепси. Андраш ни ја носеше водата од артескиот бунар каде што жените, секоја со по две канти, чекаа во ред; ќе довлечкаше артеска вода во големо, сиво метално буре монтирано на запрега. Коњот се викаше Ѓурка. Се сеќавам на Андраш и Ѓула, нашите кочијаши, се сеќавам на Вилма, Ирма, Јулишка и Регина од кујната, Ани, Хилда и Ливија од детската соба, гувернантите спиеја во кревет покрај мојата постела.

Во керамичката печка огнот гласно потпукнува, сè уште е рано да се затвори нејзиното железно вратиче, треба да се почека жарот сам од себе да се урне, сега само на поминување ѝ ги погалувам страните, седнувам на масата, врз стол со високо перниче. Девет часот, татко ми веќе во осум слегол во дуќанот каде што, од другата страна на вратата, го

чекаа помошниците и чираците. Треба да појадувам, значи, во отсуство на татко ми, во друштво на сестра ми Ева и нашата гувернанта, ќе ни се придружи и мајка ми, ако најде време; тогаш ќе го остави врзопот клучеви врз синиот чаршаф, и отклучувањето и заклучувањето на разните врати и фиоки одзема одредено време.

Беше тоа, можеби, мојот трет роденден. Беше сабота, силната светлина која се одбиваше од жолтиот сид на синагогата зад нашата куќа беше замајувачка. На оревот и вишната во градината се појавија првите пупки. Во дневната соба беше многу тивко, ама од трпезаријата допираа придушени разговори. Убаво е што во трпезаријата си дошепнуваат, но вратата уште нека не се отвора, уште малку нека потрае пред да морам толку очигледно да се израдувам. Зашто кога ќе ги добијам подароците, пристојноста наложува да си поиграам со играчките, ама до кога ќе треба да седам на тоа дрвено коњче?

Новост е тоа што штрковите веќе се сместија на налегнатиот врв на стилизираното кубе покрај заветната плоча на работ од покривот на синагогата*. Зимата не го растурила нивното гнездо, едно од кубињата е семеен дом, другото, пак, служи како работна соба на главата на семејството, таму секоја вечер откако ќе го обезбедеше семејството со плен, осамено медитираше стоејќи на една нога и насукувајќи го клунот на своите гради.

Едната група мириси го сочинува: пријатниот мирис што доаѓа од сандакот за дрва и од дабови цепеници фрлени во огнот, оттука патот нè води кон спалната на моите родители во која преовладува мирисот на мајкините ормани со неизоставната лаванда против молци. Еден друг, над сè

* – Во текстот на повеќе места се менуваат термините синагога и црква, најверојатно станува збор за иронизирање на претераното инсистирање на традиционален јудаизам и христијанство (заб. на прев.)

повозбудлив концерт од мириси ме мами во кујната, ама сега сè уште не би сакал да јадам, можеби само една питичка со урда и шолја бело кафе, сега нека не се доближуваат мирисите од пропржениот кромид и крвавото месо, сега уште не би сакал да видам кокошка испружена на поплочениот под од чијшто пресечен врат тече крв во подметнатиот бел емајлиран сад, слугинките ќе ја остават да се згрутчи и потоа на кромид ќе ја испржат и ќе ја офукаат за ужина.

*

Појадокот е прекрасен, сега е време да направиме богата програма за себе; најпрвин слегуваме во железарскиот дуќан од татко ми, во просторија широка десет, долга дваесет метри, и во исто толку пространиот подрум под неа кој служи како магацин; тука има сè што е од железо и сè што може некогаш да му затреба на народот од Куца-бихарската жупанија. Куца? По Првата светска војна од Унгарија е откината Трансилванија, заедно со неа и Наѓварад кој бил седиште на жупанијата (заедно со поголемиот дел од моето семејство, еврејски граѓани со унгарски мајчин јазик), а за седиште на новата Бихарска жупанија бил одреден Береќоујфалу. Сите тука доаѓаа да купуваат на пазар во четврток, дури и од најоддалечените села.

Тој ден беше раздвижено веќе од рано наутро, свонеа свончињата околу вратовите на впрегнатите коњи, на зима селските запреги беа претворани во санки. Тропотот на коњските копита, 'ржењето на коњите, чкрипењето на запрегите и мукањето на говедата допираа до детската соба, дури и низ затворените прозорци. Татковиот железарски дуќан беше преполн, муштериите не бараа само стока, туку и се ценкаа, гласно пљампаа, а помошниците одговараа шегобијно, ги знаеја повеќето муштерии. Тетка Мари и

чичко Јанош можеа да одговорот на сè. Сите калфи и чираци почнуваа кај татко ми од својата тринаесетта година. Пред отворањето, го забелегуваа маслосаниот под и го поливаа нафрлувајќи осмици од метална канта. Вработените беа облечени во сини мантили, сметководителот имаше капут од црн листер, а татко ми темносив костум. Ме пресретнуваа мириси од железните и дрвени деланки, потоа маста за подмачкување на оските од забегите и мрсната хартија во која било замотано ловечкото оружје. И со затворени очи, по мирис, можев да разликувам клин од жица. Во продавницата: човечки мириси, мирис од чизми и ужина; леб, сланина, парчиња кромид од врвовите на сечилата исчезнуваа под мустаците.

Лајош Ивеш истовремено послужува тројца муштери, час го советува едниот, час се шегува со другиот, има време и мене да ме праша како мрда опавчето. Со голема сигурност подредува што уште треба за оков на селска забег; нема занаетчија во Берекоујфалу во чијшто занает не се разбира Лајош Ивеш. „Треба само внимателно да гледаш што прават“ ми кажува совет за сиот живот. И јас внимателно гледам како со една рака ја мота цигарата, како ми кове лулашка, како поправа велосипед, еве, сега да пробам и самиот. Го слушам како разговара со старите селани така што знае и да се пошегува, но со должна почит. Лајош користеше помада за сукање на мустаците со многу пријатен мирис, онаква каква што користеше и дедо ми, стариот му дал од својата. Постојат идеални мириси на помади за сукање мустаки, оваа беше таква. Да се заварува железо, да се поставува струја, да се вади мед од кошниците, за Лајош беше забава, уживаше во работата.

Кога во 1950 година го национализираа дуќанот на татко ми, Лајош Ивеш го поставија за директор на железарската

стоковна куќа која го опфаќаше и нашиот стан на катот и веќе тогаш вработуваше дваесет и двајца, а како магацински простор служеше соседната синагога. Од сите помошници тој беше најадекватен за оваа улога, ама сепак, не толку како татко ми.

*

Свирепо удирање во барабан, селскиот барабанџија со свечен глас извикуваше дека се соопштува нешто. Дефиле на воениот оркестар, со секогаш прекумерно дебел тамбурмајор на челото кој парадно мавта со долга, шарена диригентска палка. На крајот од колоната, трудејќи се да фати ритам, во барабанот удираше еден низок млад Циганин. Текстот на војничките песни стануваше сè понепријатен: „Евреину, Евреину, еј ти смрдлив Евреину!“ Така почнуваше една. Татко ми тогаш ќе ја подзатвореше металната врата на дуќанот и се правеше божем ништо не слушал.

На улицата доминираше миризбата од изметот на коњите и говедата, и покрај тоа што улицата двапати дневно ја метеа, зад трагите од коњските и воловски запреги секогаш остануваше по нешто на калдрмата, по неа наутро и навечер поминуваше и стадото, паметно разотидувајќи се по споредните улици, бидејќи исто како и човекот, и кравите и гуските непогрешно го наоѓаат патот до дома.

И денес го чувствувам мирисот на брегот, базенот бавно се полнеше со водата од артескиот бунар. В недела навечер ќе ја испуштеа водата од малиот базен, а по чистењето ќе започнеа повторно тивко да го полнат и се полнеше до среда навечер. Артеската вода, од повеќе стотини метри длабочина, мирисаше на железо и сулфур и на поплочените сидови од базенот оставаше кафена трага налик на 'рѓа. Оваа вода и ја пиевме, ја носеа во емајлирани канти, а на масата ја

принесуваа во стаклен бокал. Водата за миене и за капење ја носеа од бунарот во едно големо лимено буре на запрежна двоколка, ќе ја испуштеа во цементираната цистерна во подрумот, со рачна пумпа ја префрлаа на таванот, а оттаму преку славина стигнуваше до кадата. Многумина мораа да работат за да функционира едно граѓанско домаќинство.

И денес сè уште го слушам брбореењето, песната на слугинките во кујната. Имавме една стара готвачка, Регина, многу питомото суштество, ама кога ќе ја изнервираа со нешто вака пцуеше: „Тивок дожд да би те попрскал!“

Се пееше во синагогата. „Севишниот е еден и единствен.“ Во синагогата од талитите* се ширеше киселкав мирис, во непрекинатото мрморење и врева повремено исчезнуваше гласот на предводникот. Потоа следуваше брканица и кошкање со една коза на портата од синагогата, фаќајќи ја за роговите сакав да ја истуркам назад, едно време ми го дозволуваше тоа, ама потоа силно ме бутна и јас паднав на газот.

*

Моето семејство: Евреи со унгарски мајчин јазик, од кои дел живееја во Наѓварад, дел во Береќоујфалу, Дебрецен, Мишколц, Брашов, Коложвар; речиси сите се мртви. Петмина мои братучеди беа убиени во Аушвиц и Матхаузен. Истата судбина ги снајде трите сестри на татко ми и две сестри на мајка ми, едниот вујко њилашите** го стрелаа на улица.

Генерацијата од татко ми имаше матура, мојата стекна универзитетски дипломи. Текстилен инженер, биолог, хемичар, економист, математичар, писател. Припадниците

* – Еврејска наметка за молитва во синагога (заб. на прев.)

** – Унгарски нацисти, членови на партијата на Салаши, именувани според својот партиски симбол „стрелест крст“ (заб. на прев.)

на втората генерација беа трговци, индустријалци, лекари, банкари, аптекари, оптичари, сите лојални граѓани пред да ги депортираат.

Припадниците на третата генерација се интелектуалци, малку со критичен дух, лево ориентиран инженер кој организира работнички штрајк во фабриката на татка си, незавршен медицинар, организатор на движењето на отпорот; хумана интелигенција постојано во центарот на бунтот.

Семејството од мајка ми беше подобро ситуирано, не толку благодарение на дедовите, туку пред сè на бабините работни способности и нејзината енергичност. Мојот дедо од страна на мајка ми беше љубител на книги, работата не го интересираше многу. Имаше еден зет на место и со негово посредништво семејството имаше дел во многу претпријатија: во фабриката за мебел, во фабриката за битумен, тука имаше и многу варџилници, дрварници и концесии за експлоатирање на шуми. Беше богобојазлив човек, но не во строго ортодоксна смисла. Читаше многу за јудаизмот. Во Наѓварад истовремено беше член и на неолошката и на ортодоксната црковна општина. Ги сакаше обредите, во него имаше изразена склоност кон убав живот. Не беше претерано работлив. Работеше од девет наутро до пладне, тоа му беше доволно. Потоа следувахе само семејниот ручек, попладне кафеана, навечер читање во неговиот посебен апартман, бидејќи дотогаш веќе му беше преку глава од децата и семејната врева.

Во април, за заедничката седе^{*} вечера, ќе допатуваше од Наѓварад и кај нас ги читаше одговорите на моите прашања

* – За време на Пасха симболично се подготвува свечена вечера на која се прераскажуваат моменти од последната вечер пред бегството. Самото собирање околу празничната трпеза се нарекува седе^{*} (заб. на прев.)

(оти најмладиот е тој што треба да прашува) од Хагада*. Еднаш ми даде со мозаик украсена, во кедар укоричена книга од која треба да се чита за Празникот на излегувањето. Во Хагада постојат и неколку цртежи; покрај другите, тоа се четирите прочуени фигури: Воинот, Трговецот, Мудрецот и Глупакот. Глупакот е тој што не умее ниту да прашува. Мене многу ми се допадна тој Глупак што не умее ниту да прашува, ама дедо ми рече дека таа фигура воопшто не ми прилега, оти јас непрестајно го торможев со прашања.

За време на вечерниот обред на пророкот Илија му се остава една чаша бело вино меѓу прозорците. Наутро чашата ја немаше. Мене таа мистерија, тоа дека нè посетува пророкот Илија, најмногу ме преокупираше. Еднаш од трпезаријата, која беше до детската соба, слушнав шушкање. Скокнав од креветот и погледнав низ подотворената врата. Го видов дедо во долга бела ношница како ја вади чашата од прозорецот и ја пие до последната капка. Десет години по смртта на баба ми, на свои осумдесет, повторно се ожени.

Имавме и божиќна елка, со подароци под неа и пеевме *Stille Nacht, heilige Nacht*, сестра ми нè придружуваше на пијано. Моите родители не го спомнуваа малиот Исус, ама мојата гувернанта тврдеше дека тој бил тука и ни донел подароци, дури и елката ја накитил. И него го замислував како некое летачко суштество. За разлика од пророкот Илија, кој по небото јаздеше во огнена кочија, малиот Исус го замислував како птица; ама, што се однесува до нивните посети, и во двата случаи бев крајно скептичен.

* – Хагада (хебр.) илустрирана збирка молитви и песни за еврејскиот празник Пасха (заб. на прев.)

Првиот Евреин кој се населил во Береќоујфалу, на крајот на XVIII век, бил мојот прапрадедо. Соломон Готфрид отворил крчма и ја оставил во наследство на синот Самуел Готфрид кој веќе бил стопан на педесет ари земја; силен, авторитетен човек, одржувал примерен ред во крчмата, груб говор и врева не трпел, ама примал и арамии. Фотографиите покажуваат очи со бистар поглед, веројатно сини, црн шешир со широк раб и до грло закопчана бела кошула, енергичен, жилав, ковчест човек со исончано лице и дводелна црна брада. Како вдовец, на седумдесет и осум години и тој повторно се оженил. На надгробниот споменик од бел мермер на береќоујфалушките еврејски гробишта врежани се само еврејски букви.

Баба ми од таткова страна, Каролина Готфрид, според раскажувањата била полничка, добродушна женичка со благ хумор. Родила три ќерки и потоа син, мојот татко Јожеф. Баба ми го разгалила синот единец и кога и да одела во посета на татко му, во сентмартонската крчма на другата страна од реката, Јожика, во морнарски костум и лакирани црни кондури, го земала со фијакерот и така ги предизвикувала зајадливите забелешки на татко му. На тоа и останувало; Каролина и следниот пат со фијакер ќе го однесла Јожика во посета на дедо ми. Била тврдоглава жена, нејзиниот збор бил последен во куќата, барем на трпезата, каде што калфите и чираците ручале заедно со мајсторот.

А мајсторот, мојот дедо Игнац Кон, бил лимар. Тој со своите луѓе за потребите на околните жители од поцинкувани железни плочи изработувал канти, кофи, лонци – квалитетни занаетчиски производи. Дедо ми не беше среќен кога индустриската стока го преплави пазарот, беше принуден да стане трговец. Неговиот железарски дуќан основан во 1878 година до крајот на векот веќе бил најголем во околината.

На баба ми ѝ било малку срам кога на четириесет и три години повторно затруднела. Ја родила најмладата, најомилената и најразгалената сестра на татко ми, убавата Маришка. Тоа дека Каролина и Игнац и во поодминатите години воделе љубов, во тоа време, изгледа, било пристојно да остане тајна.

Уште стојат нивните, речиси два метри високи, надгробни споменици од црн гранит на береќоујфалушките, напуштени и во плевел обраснати еврејски гробишта; на нив веќе со децении никој не е погребан. Целата еврејска заедница, околу илјада луѓе, исчезна од селото кое во меѓувреме прерасна во малечко гратче. Игнац поживеал неколку години подолго од својата жена Каролина и на нејзиниот надгробен споменик на унгарски побарал да се врежат следните зборови: „Беше мојата среќа, мојата гордост.“ На крајот од Втората светска војна, недалеку од овие гробишта се воделе жестоки борби, но овие гранитни обелисци не беа ниту гребнати од куршумите и ако некој не ги урне, ќе стојат таму уште многу долго.

*

Кога во црковната општина во Будимпешта ја пријавив смртта на татко ми, диктирајќи ги неговите податоци, за да му одредат гробно место, постариот господин што седеше над огромната матична книга на умрените се удри по челото: „Се сеќавам на него, пристојна фирма, имаше бонитет.“ Се покажа дека понекогаш нè посетувал како трговски патник. Татко ми најчесто се снабдуваше со стока директно од фабриките и со доза на резервираност ги примаше ваквите патувачки трговци со примероци стока во нивните торби. Поседуваше некој вид хумористично познавање на луѓето што го правеше прилично пријатен за дружење.

Инаку, беше кроток човек, не ни помислуваше дека можат да го измамат должниците, најчесто и не го мамеа. На сиромашните муштерии кои не можеа да платат им даваше стока на кредит, но беше убеден дека порано или подоцна ќе се раздолжат. Не купуваше и не продаваше стока со сомнителен квалитет. Сè околу него беше направено да трае; тенџерето, велосипедот, дадениот збор.

Татко ми читаше неколку весници и веќе на почетокот на војната слушаше унгарски емисии на англиското радио. Многу добро ги познавав четирите отчукувања на ББЦ, бидејќи секогаш висев зад неговиот грб додека тој се обидуваше да ги разбере вестите низ разните атмосферски пречки. Кога се разгоре војната, татко ми почна да ја слуша и Москва. Требаше да се затворат сите врати, сите прозорци; имено, беше строго забрането да се прави она што ние го правевме, со голема концентрираност да се дотера потенциометарот на кратkobрановото подрачје од четириесет и девет, четириесет и еден, триесет и еден и дваесет и пет херци.

Се потсетувам на една стара фотографија од семејниот албум што се изгуби пред крајот на војната, мојот дедо, моите тетки и татко ми, наведнати над белиот емајлиран леген, со некако настрана извртени глави – што сама по себе би била многу необична глетка, ако од легенот не стрчеше една жица и ако не знаев дека на почеток на дваесеттите години седеа околу една слушалка и така сите можеа да ја слушнат првата радио програма; во малку незгодна положба, ама вредеше.

Во таа сцена не можев да се вклучам, ама за време на војната, секој ден во еден и четириесет и пет, склопчен седев зад грбот на татко ми на диванот и среде постојаното крчење слушавме вести, оние вистинските. Гласот постојано исчезнуваше, па се враќаше, слушателот мораше добро да ги начули ушите, како деветгодишен го надополнував

веќе ослабениот слух на татко ми. Говорот кој почнуваше со „Лондон јавува“ толку ми легна на срцето што на крајот на мај 1944 година кога Гестапо го уапси татко ми под обвинение дека од таен радиопредавател на таванот им испраќал вести на ББЦ, иако во сето тоа немаше ниту трошка вистина, сепак бев многу горд на таквото благородно обвинение, бидејќи ќе немав ништо против тоа да беше вистина.

*

Мојата баварска гувернанта, убавата русокоса Хилда нè напушти, го избра Хитлер. Нејзиниот татко ѝ пиша дека и покрај тоа што убаво се чувствува во нашето семејство, не треба да работи кај Евреи. По неа дојде Ливија, Унгарка со добро срце, која добро знаеше и германски и француски, и знаеше да свири на клавир. До појасот долгата руса коса ја носеше заплетена во венец, можев бескрајно да ја набљудувам како се чешла пред огледалото. Католичката Ливија се заљуби во сметководителот на татко ми Ерне Вашхеѓи, еден тивок, сув, долгоног, многу начитан човек, центарфор во локалниот фудбалски тим. Ерне Вашхеѓи беше лично момче, ама Евреин – таа околност на Ливија ѝ создаваше маки. И ова сериозно момче ручаше со нас на семејната трпеза, а потоа го однесоа на присилна работа, исчезна на Источниот фронт, без трага и глас. Додека сè уште беше дома, ние со нашата гувернанта често одевме на фудбалското игралиште, купувавме билети за малата трибина, останатите стојеа на косо формираниот земјен насип. А имаше и такви кои седеа на оградата. Кога Ерне Вашхеѓи ќе постигнеш гол, Ливија и јас ќе ги стегневме рацете.

Во понеделник во дуќанот на татко ми локалните мајстори, како големи познавачи, го коментираа неделниот резултат

на нашиот жупаниски првак. Тоа беше тема достојна за бескрајни разговори, како што беше да речеме и цената на пченицата, дождот кој злато вреди, загрижувачката суша, и онаа за тоа што сака оној лудак. За политика се расправаше само во еврејско друштво, освен тоа претпазливоста строго се препорачуваше, хитлеризмот се беше вовлекол и во главите на најразумните луѓе. А повторното обединување на отцепените унгарски територии со тријанонскиот договор беше незамисливо без помошта на Хитлер.

*

На моите предци животот им врвеше, беа унгарски еврејски граѓани. Татко ми беше првиот даночен обврзник во општината од дванаесет илјади жители и како таков беше член и на господското казино, но никогаш не одеше таму. На десниот довраток на вратата од дуќанот на татко ми, малку накосено, имаше закована мезуза*, свиток од пергамент во седефна навлака на кој рачно беше напишана Сема, главната молитва за петок навечер. „Слушни, Израеле, Господ е еден и вечен.“ Само тој постои, никој и ништо повеќе. Никакво друго паганско божество, дали со животински или човечки лик.

Под мезузата на довратокот беше закована и плочка со контурите на историска Унгарија од 1914 година и внатре во неа, со црно одделена од својата првобитна територија со тријанонските граници, на триесет проценти сведената територија на Унгарија, со паролата: *Не, не, никогаш!* Како знак дека со тоа нема никогаш да се согласиме. Сите во

* – Мезуза (хебрејски: над вратата) е мал книжен свиток од Тората кој се чува во посебни кутии – од дрво или метал – и се прицврстува на десниот довраток на вратите на еврејските куќи. Во тие редови се објавува верата во еден Бог, а во средниот век мезузата се претвора во амајлија која треба да го чува домот од зли сили или уроци. (заб. на прев.)

семејството беа уверени дека, истовремено, се добри Унгарци и добри Евреи. Меѓутоа, овие две работи во Втората светска војна беа радикално раздвоени.

Надевајќи се дека ќе ги врати деловите од откинатите територии, унгарската влада влезе во војна на страна на Германците и беше подготвена да испорача половина милион Евреи во германските концентрациони логори. Тоа испадна лоша зделка, на крајот не настрадаа само Евреите, беа изгубени и териториите и остана срамот што не го чувствува баш секој; имено, некои мислат дека во Аушвиц навистина се убиени многу унгарски Евреи, но не доволно.

На средина на селото државното знаме беше спуштено на половина копје и како што секое откинато парче повторно го припојуваа кон Унгарија, знамето по малку го креваа повисоко. На петнаесетти март, денот на ослободителната борба од четириесет и осма, со параден чекор, во бели кошули и со темносини куси панталони под знамето продефилираа и учениците од еврејското основно училиште.

Во операциите за повторно припојување кон матицата на поткарпатските области Унгвар и Мункач, учествуваше и татко ми. Дома имаше сопствена артилериска униформа, со една бела ѕвездичка, ознака за чин разводник, ама со црвена лента околу ракавот која ја носеа само војниците со положена матура. Сопствена униформа, сопствени чизми, сопствен коњ, секој викенд можеше да го помине со мајка ми во еден унгарски хотел.

Во војничката хиерархија јас дотуркав до повисок чин, бев десетар, но син ми Миклош, како обичен војник во француската армија, не ја продолжи оваа кариера, напротив стигна и до воен затвор оти му се спротивставил на својот нареден.

Од седумгодишна возраст многу се интересирав за

развојот на настаните на фронтите, го молев Бога генералот Монтгомери да го победи генералот Ромел во Африка, на сојузниците да им појде од рака да ги освојат Тунис и Бизерт. Бев сентиментален патриот, но истовремено многу ја посакував победата на сојузниците.

Врз основ на она што ќе го слушнев на радио и она што ќе го видов по филмските журнари, се трудев да ги замислам битките кај Сталинград, Смоленск и Курск. Лежејќи на стомак во мракот од својот бакарен, со мрежа фино покриен кревет, ги гледав пред себе; малку со палците ќе ги протриев очите и подвижните слики ќе почнеа да се нижат, сè додека не заспивев. Можеби сум го изменил текот на унгарските и германски воени известувања, на тенковите и тешката артилерија им наменив сериозна улога, но воздушните битки веќе се беа загубиле во свездената ноќ.

*

Од онаа страна на Тиса небото е бескрајно, патиштата покалдиви отколку западно од Дунав. Тоа е источниот раб на земјата, тука некогаш имаше најмногу босоноги луѓе, подостарени мажи стоеја крај портите во темносини мантили од конопово влакно. Сликата беше толку постојана како биволите во барата.

Кога во Береќоујфалу пристигнувам со воз, чекорам меѓу шините на црвениот чакал; потоа, зад зелено бојадисаната ограда од железни цевки, доаѓам на перонот поплочен со жолти керамички тулички. Железничар со црвена капа и палка во став мирно, зад неговиот грб свони телеграф.

Некаде на крајот на седумдесеттите години лежам во една од собите на хотелот *Бихар*, на неколку чекори од родната куќа. Во хотелот нема топла вода, вратата од тоалетот не може да се затвори, треба да се држи кваката. Веќе не ги бркам

мувите кои слетуваа на мене, на големата жештина испив многу ракија, на блиската автобуска станица непрекинато брчат мотори. Спроти е киното, Циганчињата и денес свиркаат кога се бакнуваат филмските јунаци, како некогаш, пред војната. Само што денес не е дозволено лушпите од семки и сончоглед да се плукаат на под.

Нашата куќа внимателно ја разгледав. Талкав по со пукнатини избраздениот тротоар, покрај несреќните куќарки кои ги надживуваат настаните. Од дворот на една куќа, каде што често навратував како дете, излегоа младенци; некогашните девојчиња кои играа со кукли, одамна остареа; купишта излитени предмети ги пребродиле оскудните децении. Ќерките личеа на мајките, синовите на татковците. Сиркајќи преку оградата, луѓето исчекуваа настан, беа задоволни со рамнодушните содржини на набљудувањето. Со бавни чекори, потпирајќи се на стап, се приближи следниот минувач и застапа пред жолтиот сид.

Бев и на пазарот: сè е поинаку, прашината ја креваат трактори и камиони, младите се возат со мотори. Меѓутоа, не се сменил џагорот на жените, гакањето на гуските и патките, растегнатото рикање на воловите, остриот мирис на свежиот коњски измет; имаше кајсии и млад компир, а тука беше и вртелешката, малку понатаму и продавач на шеќерна волна и тезга со најразлични чакии. Можеше и сега да си купиш дрвен петел што клопоти со крилјата. Ама веќе ретки беа клупите пред куќите на кои би седеле старци и би павкале дим од лулињата. На таа остра светлина, секоја материја отворено покажуваше склоност кон распаѓање.